

P O P Ü L E R T A R İ H

Tarihi Değiştiren Olaylar Ali Çimen

TARİHİ DEĞİŞTİREN OLAYLAR

Ali Çimen

TİMAŞ YAYINLARI | 4674
Popüler Tarih Dizisi | 41

EDİTÖR
Zeynep Berktaş

KAPAK TASARIMI
Kerem Miralem

İÇ TASARIMI
Sefer Koçan

1. BASKI
Mart 2007, İstanbul

GENİŞLETİLMİŞ 20. BASKI
Eylül 2019, İstanbul

ISBN

ISBN: 978-605-08-3078-1

TİMAŞ YAYINLARI
Cağaloğlu, Alemdar Mahallesi,
Alayköşkü Caddesi, No:5, Fatih/İstanbul
Telefon: (0212) 511 24 24

timas.com.tr
timas@timas.com.tr
   timasyayingrubu

Kültür Bakanlığı Yayıncılık
Sertifika No: 12364

BASKI VE CİLT
Sistem Matbaacılık
Yılanlı Ayazma Sok. No: 8
Davutpaşa-Topkapı/İstanbul
Telefon: (0212) 482 11 01
Matbaa Sertifika No: 16086

YAYIN HAKLARI

© Eserin her hakkı anlaşmalı olarak
Timaş Basım Ticaret ve Sanayi Anonim Şirketi'ne aittir.
İzinsiz yayınlanamaz. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

❖ İçindekiler ❖

ÖNSÖZ

9

GENİŞLETİLMİŞ BASKI İÇİN ÖNSÖZ

11

*Beceriksiz kraliyet ve ihtiraslı lordlar yaka paça oldu;
ilk anayasaya giden adım atıldı*

MAGNA CARTA

13

Akıl, kiliseye karşı ayaklandı; sanat ve bilim Batı'ya çağ atlattı

RÖNESANS

23

*Aklın zincirlerini çözen Batı hem kendini
hem de evreni keşfe başladı*

AYDINLANMA

35

“Özgürlük, eşitlik, kardeşlik ya da ölüm!”

FRANSIZ DEVRİMİ

42

Buhar gücüyle hızlanan insanoğlu makinelerle çağ atladı

SANAYİ DEVRİMİ

50

Emekçi iktidarından komünist diktatörlüğe giden yol

1917 EKİM DEVRİMİ

61

Osmanlı İmparatorluğu tarihe karışıyor
TÜRKİYE CUMHURİYETİ KURULUYOR

73

Pasif direnişle koca bir imparatorluğu dize getirdi
MAHATMA GANDHİ’NİN SİLAHSIZ SAVAŞI

91

Tüketim çılgınlığından açlığın eşiğine
BÜYÜK EKONOMİK KRİZ

101

Demokrasiyle zirveye yürüdü; dünyayı kana buladı
ADOLF HİTLER’İN İKTİDARA GELİŞİ

117

Avrupa’yı Nazi çizmeleri altında ezilmekten kurtaran gün
NORMANDİYA ÇIKARMASI

135

İlk atom bombası patlıyor
ATOM ÇAĞI BAŞLIYOR

156

6 milyona yakın Yahudi katledildi ve insanlık öldü
YAHUDİ SOYKIRIMI ve NÜRNBERG MAHKEMELERİ

178

İsrail-Filistin sorununun fitili ateşleniyor
İSRAİL’İN KURULUŞU

199

1994’e kadar insanlığın sırtından inmeyen utanç
GÜNEY AFRİKA’NIN IRKÇI REJİMİ YIKILIYOR

235

İnsanlık yarım asır nükleer silahların gölgesinde yaşadı

SOĞUK SAVAŞ

242

*Amerika'nın utanç sayfalarından siyasi
literatürün lanetli terimine*

MCCARTHYİZM

270

*Sputnik'ten Apollo'ya, Gagarin'den Armstrong'a
Dünyayı değiştiren soluk kesici teknolojik rekabet*

UZAY YARIŞI

279

Avrupa'nın savaşa ve sefalete başkaldırısı

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN DOĞUŞU

333

*On dört gün boyunca hop oturup hop kalkan dünyamız
nükleer savaşın eşiğinden döndü*

KÜBA FÜZE KRİZİ

347

Siyasi Skandalların Şahı

WATERGATE

363

Orta Doğu'da dengeler değişti; Eski dostlar düşman oldu

İRAN İSLÂM DEVRİMİ ve REHİNE KRİZİ

376

48 bin yıl yaşayacak bir hayalet

ÇERNOBİL

389

Soğuk Savaş'ın taşlaşmış sembolü

BERLİN DUVARI YIKILIYOR

400

Yetmiş yıllık emekçi imparatorluğunun son nefesi

SOVYETLER BİRLİĞİ DAĞILIYOR

418

Tarihin en büyük terör saldırısı dünyayı altüst etti

11 EYLÜL 2001

458

KAYNAKÇA

469

Beceriksiz kraliyet ve ihtiraslı lordlar yaka paça oldu; ilk anayasaya giden adım atıldı

MAGNA CARTA

15 Haziran 1215

“İşte kralın da üzerinde olan, hatta onun bile çiğneyemeyeceği kanun... Kanunun yüceliğinin tasdik edilmesi ve bunun bir metinle deklare edilmesi Magna Carta'nın görkemidir ve sadece bu bile insanoğlunun ona gösterdiği saygıyı haklı çıkartmaktadır...”¹

Winston Churchill

On üçüncü yüzyıl İngiltere'si üç güç odağı arasında paylaşılmıştı. Monarşinin başındaki Kral John, ipleri elinde tutuyordu. Aynı zamanda Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi olarak da ülkenin tek hâkimiydi. Onun ardından ise kralların kralı olarak kabul edilen papa ve onun güdümündeki kilise geliyordu. Papa, aynı zamanda kraliyetin de bir numaralı muhalifiydi. Son olarak ise toprağın ve paranın gücünü sembolize eden lordlar geliyordu. Parayı ellerinde tutmakla birlikte buna eşdeğer güçleri olmayışı, en büyük dertleriydi.

Kimilerine göre vatandaşların haklarından ziyade lordların çıkarlarını garantiye almak için düzenlenmiş olsa da yaygın olarak monarşinin iradesini sınırlayarak bireyin haklarını güvence altına aldığı kabul edilen ilk sivil anayasa denemesi olan Magna Carta, işte böylesi bir dönemde ortaya çıkmıştı.

¹ Bernard Schwartz, *The Roots of Freedom: A Constitutional History of England*, Hill and Wang, 1967, s. 20.

“Magna Carta Libertatum” olarak da bilinen Magna Carta, (Latince *“Büyük Anlaşma”*, tam manasıyla da *“Büyük Senet”* anlamına gelir.) tarihe İngiliz monarşisinin gücünü, özellikle de Kral John’un mutlak yönetimini, sınırlayan bir İngiliz bildirgesi olarak geçmiş ve kralı bazı haklarından vazgeçmek, kanunlara uymak ve iradesinin kanunlar tarafından sınırlanmasını kabul etmek zorunda bırakmıştı. Diğer bir deyişle Magna Carta, anayasal hukukun üstünlüğüne giden süreçte atılan ilk adımdı.

Monarşinin zayıflığı Magna Carta’yı doğuruyor

1066’daki Norman istilasının ve on ikinci yüzyıldaki ilerlemelerin ardından İngiliz Krallığı, 1199’dan itibaren Avrupa’nın görmüş olduğu en güçlü monarşi haline geldi. Bunun birçok sebebi arasında yeni Norman yöneticilerinin yönetim tarzı ile yerli Anglosakson ve Normandiya’daki Anglo Norman yönetim sistemlerinin birleştirilmesi sonucu ortaya çıkan oldukça güçlü bir merkezî hükümet yatıyordu. Ancak on üçüncü yüzyılda Kral John’un başa geçtikten sonra birçok konuda başarısız olması, lordların ayaklanmasına ve Kral’ın sınırsız gücüne sınırlamalar koyulmasına yol açtı. Kral, her açıdan dökülüyordu. Her şeyden önce iktidara geliş tarzından dolayı kendisine duyulan güven ve saygı azalmıştı.

Bir önceki Kral “Aslan Yürekli” Richard 1199’da öldüğünde yerini alabilecek iki aday vardı: John ve Normandiya’daki yeğeni Arthur. John, Arthur’u yakalatarak hapse attırdı ve bir daha kendisinden haber alınamadı. Her ne kadar Arthur’un öldürüldüğü kesin olarak kanıtlanamamış olsa da birçok kişi bu durumu kral olmak için ailesinden birini öldürebilecek kadar basitleştigini düşündükleri John’un alnına yapışmış kara bir leke olarak görüyordu. İkincisi, Fransa Kralı Philip Augustus, Fransız topraklarındaki birçok İngiliz arazisine el koyduktan sonra İngiliz lordlar krallarından bu toprakları geri almasını istemişler ve Kral sekiz yıl sonra 1214’te bu işe giriştiğinde patlak veren Bouvines Savaşı kaybedilmişti.

Savaşın ardından, sadece bu savaşta toprak kaybettiği için değil büyük kardeşlerinin aksine eyaletlerden hiçbir arazi hakkı elde edemediği için, John'a "Lackland" (Yurtsuz) lakabı takılmıştı. John'un üçüncü başarısızlığı ise kilise ile Canterbury Başpiskoposu'nun atanması konusunda girdiği mücadeleyi kaybetmesiydi. Ancak bardağı taşıran asıl damla, John'un Normandiya ve Poitou'yu yeniden almak için vergileri arttırması olmuştu. Tarihin hiçbir döneminde ve hiçbir yerde insanoğlu vergiye sevmemişti, sevmeyecekti.

Kral mührü basıyor

Tarihin akışı 1215'e geldiğinde lordlar artık mevcut duruma katlanamaz hâldeydi. Tarihin kum saati aka aka 1215 yılına geldiğinde lordlar artık mevcut duruma katlanamaz haldeydi. Kelimenin tam anlamıyla burunlarından soluyorlardu. 10 Haziran 1215'te güçlerini bir araya getirerek, deyim yerindeyse, Londra'yı bastılar. John'u "Lord Kanunları" olarak bilinen anlaşmayı kabul etmeye zorladılar. 15 Haziran 1215'te Runnymede'deki bir çayırılıkta Kral John, bu antlaşmaya mührünü bastı. Buna karşılık lordlar da 19 Haziran'da Kral'a olan bağlılık yeminlerini yenilediler. 15 Temmuz'da toplanan Kraliyet Mahkemesi, Kral ve baronlar arasında bir anlaşmaya varıldığını teyit etmek üzere resmî bir belgeyi onayladı. *Böylelikle ortaya "ilk anayasa" olarak kabul edilen Magna Carta çıkmış oldu.* Bu belgenin kopyaları, başpiskoposluk başta olmak üzere bütün resmî makamlara gönderildi. Bir de komite kurulmuştu. Bu komite her istendiğinde toplanabilecek ve gerektiğinde kralın kalesine ve mallarına el koyma gücünü kullanarak kralın idaresini sınırlayan kararlar alabilecekti. Bu madde için Orta Çağ'a ait, daha önce sıklıkla uygulanmış ama ilk defa monarşiye karşı kullanılabilecek olan ve "el koyma" olarak bilinen yasal bir uygulama temel alınmıştı. Bunun yanı sıra kraldan komiteye karşı bağlılık yemini etmesi istenmişti.

Lordların baskısına dayanamayan Kral John, İngiliz Kraliyetini yasalar karşısında sorumlu kılacak ve zaman içerisinde insan haklarının gelişmesinde önemli bir rol oynayacak Magna Carta'yı imzalıyor.

Kral “yok öyle iş” diyor

Bu antlaşmayı baskı altında imzalayan ve tüm monarşik güçleri kısıtlanan kral öfkeliydi. Hele bir 61. Madde vardı ki... Onun açısından ölmekle eşdeğerdi. Ne mi diyordu kralın ağzından yazılmış olan bu madde?

Şunu:

“Krallığımızın sınırları içinde bulunan baronlar, kendi aralarında diledikleri yirmi beş kişiyi seçecekler ve bu yirmi beş kişi tüm güçleriyle işbu fermanla kendilerine bağışladığımız ve teyit ettiğimiz barışı ve özgürlükleri uygulayacak, bunlara uyacak ve karşı tarafın da uymasını sağlayacaklardır.”²

Elbette John'un, sadece bu maddesiyle bile krallığını kâğıt üzerine indiren Magna Carta'yı onore etmek gibi bir niyeti yoktu. Lordlar Londra'dan ayrılır ayrılmaz fırsat bu fırsat deyip antlaşmayı tanımadığını duyurdu. Bu uzlaşmaz tutumu, ülkeyi

² English translation of Magna Carta, bl.uk/magna-carta, 28 Temmuz 2014.

Birinci Lortlar Savaşı olarak bilinen bir iç savaşa sürükledi. Aynı günlerde Papa *III. Innocent* de bir fermanla “baskı yapılarak imzalatılan bu utanç verici ve aşağılayıcı”³ antlaşmayı feshettiğini duyurdu. Papa, tüm haklı itirazları kralın itibarını zayıflattığını gerekçesiyle geri çevirdi. *Kilise, kendisini özgürlüklerin karşısında konumlandırmıştı.*

Kral John’un 18 Ekim 1216 tarihinde iç savaşın ortasında dizanteriden ölmesiyle savaşın gidişatı değişti. Tahtın varisi, henüz dokuz yaşındaki *III. Henry* idi. Kral yanlıları, isyancı lordların çocuk yaştaki bir krala bağlılık yemini etmeyi daha tatmin edici bulacaklarına inanıyorlardı. Sonuçta Henry, Ekim ayı sonlarına doğru tahta çıkarıldı ve savaş sona erdi.

Magna Carta, 12 Kasım 1216’da Henry adına naipleri tarafından “sorunlu” 61. Madde gibi bazı maddelerin çıkarılmasıyla yeniden imzalandı. 1217’de bir kez daha naipler tarafından onaylanan Magna Carta, 1225’te on sekiz yaşına gelen Henry tarafından da tasdik edildi. Ancak bir hayli budanmıştı. Son hâli sadece 37 madde içeriyordu.

III. Henry bir rekor kırarak 56 yıl tahtta kaldı. 1272’de öldüğünde Magna Carta, bir daha ayrılmamak üzere İngiliz sisteminin bir parçası olmuştu. Oğlu ve varisi *I. Edward* döneminde parlamento, 12 Ekim 1297’de Magna Carta’yı bir kez daha teyit ederek temellerini iyice sağlamlaştıracaktı.

1215 Magna Cartası

Magna Carta, bazı siyasi özgürlükleri garanti altına alıyor, monarşiden bağımsız bir kilise kurulmasını öngören maddeler içeriyor ve hepsinden önemlisi de adaleti ve kanunu üstün tutarak kraliyetin faaliyetlerine sınırlama getiriyordu. Ancak yaygın kanaatin aksine bu, anayasal yönetim doğrultusunda atılmış ilk adım değildi.

İlki, tam bir asır önce atılmıştı!

3 Graham E. Seel, *King John: An Underrated King*, Anthem Press, 2012, s. 158.

Zira Magna Carta'nın büyük bir kısmı, *I. Henry*'nin 1100'de tahta çıktığında kabul ettiği ve kralın soylular ile kilise karşısındaki egemenliğini sınırlarken aynı zamanda bu iki sınıfa belli başlı haklar tanıyan *Özgürlükler Anlaşması*'nın (Charter of Liberties) neredeyse kelimesi kelimesine kopyasıydı. On dokuzuncu yüzyıl tarihçileri *Frederick William Maitland* ve *Frederick Pollock*, bu antlaşmayı İngiliz hukuk sisteminin köşe taşı ve Magna Carta'nın öncüsü olarak değerlendirmişlerdi.⁴ Ancak saray, kelimenin tam anlamıyla bu ilk adımı boğuntuya getirmiş ve unutulmaya mahkûm etmişti. Ta ki Canterbury Başpiskoposu *Stephen Langton*, soylulara “Yahu zaten bir asır önce özgürlüklerimizi teminat altına almış olan bir belge vardı. Ne oldu ona sahi?” diyene kadar.

Magna Carta, birçoğu on üçüncü yüzyıla has 63 madde ya da başlıktan oluşuyordu. Kraliyet arazilerinde avcılığın sınırlandırılmasını öngören güncelliğini yitirmiş maddeler içermekle birlikte hiçbir zaman geçerliliğini yitirmeyecek olanlar da vardı. Söz gelimi efsane niteliğindeki 39. Madde:

“Özgür hiç kimse, kendi benzerleri tarafından ülke kanunlarına göre yasal bir şekilde yargılanıp hüküm giymeden tutuklanmayacak, hapsedilmeyecek, mal ve mülkünden yoksul bırakılmayacak, kanun dışı ilan edilmeyecek veya hangi şekilde olursa olsun zarara uğratılmayacaktır.”⁵

Bu madde, kralın kişileri kendi isteğine göre değil kanunlara göre yargılaması gerektiğini gayet net bir dille ortaya koyuyordu. Bir sonraki 40. Madde ise adeta krala “Haddini bileceksin, hak ve adalet kimsenin keyfine bırakılmayacak!” diyordu:

“Hak ve adaleti hiç kimseye satmayacağız, hiç kimseyi bunlardan mahrum etmeyeceğiz ya da bunları geciktirmeyeceğiz.”⁶

4 Frederick Pollock, *William Maitland, History of English Law before the time of Edward I*, Cambridge University Press, 1968, s. 95.

5 Magna Carta, Sami Aji, Şalom Gazetesi, 17 Haziran 2015.

6 English translation of Magna Carta, bl.uk/magna-carta, 28 Temmuz 2014.

Bunlar bugün İngiltere'deki rejimin, yani anayasal monarşinin, yolunu döşeyen devrim niteliğinde adımlardı.

Magna Carta, ilk versiyonu sadece birkaç hafta yürürlükte kalmasına rağmen John'un ardından tahta geçen III. Henry'nin 1225'teki tasdikiyle ebedileşmiş ve İngiliz Anayasası'nın temel taşı olmuştu. Henry ve halefleri birçok bahaneyle antlaşmayı delmeye kalkmışlardı ve Magna Carta'ya rağmen Orta Çağ'da monarşinin mutlak gücü giderek artmış olsa da bir temel ilke hiçbir zaman hasıraltı edilememişti: *Monarşi, artık kanunlara tabiydi.*

Üstelik Orta Çağ boyunca Magna Carta'nın otuz kez teyit edilmesi, krallara, çoğu zaman görmezden gelseler bile, bu gerçeği hatırlatmaya devam edecekti.

İngiltere'de monarşinin gücünün arttığı Orta Çağ boyunca Magna Carta, çok önemli bir belge olarak görülmedi. Ancak on yedinci yüzyılda parlamento ve kraliyet arasındaki çatışma büyüdükçe daha çok önem kazanacaktı. Çoğalan nüfusa daha fazla hak garanti eden ve anayasal monarşiye ve demokrasinin doğuşuna zemin hazırlayan başka belgeler de ana metne eklendi. 1297'deki versiyonu, sadece giriş kısmı, üç maddesi ve sonuç kısmı yürürlükte olmasına rağmen hâlâ İngiliz hukukunun bir parçasıdır. Geriye kalan 34 madde ya yürürlükten kaldırılmış ya da değiştirilmiştir.

Bugün Magna Carta'nın pratikteki uygulaması çok sınırlı. Daha sonra Amerikan Anayasası da dâhil olmak üzere anayasal hükümetler kurmak için yapılan tüm girişimler, kaynaklarını bu antlaşmadan almışlar ve bu antlaşmanın bıraktığı izlerden faydalanmışlardı. Örneğin Magna Carta'nın etkisini Amerikan hükümetinin yetkilerini kısıtlayan ve vatandaşların haklarını sıralayan 15 Aralık 1791 tarihli *Haklar Bildirgesi*'nin beşinci bölümünde açıkça görebiliriz.

“Savaş veya kamuya yönelik tehdit sırasında kara ve deniz kuvvetlerinde ya da görevde bulunan milis kuvvetlerinde ortaya çıkacak davalar dışında hiç kimse yüce jüri tarafından hazırla-

nan suç duyurusu veya iddianamesi olmadan ağır veya hafif bir suçtan sorumlu tutulmayacak; hiç kimse, aynı suç nedeniyle iki kere hayati tehlike ile karşı karşıya bırakılmayacak; herhangi bir ceza davasında kendi aleyhinde tanıklık yapmaya zorlanmayacak ve yasal gerekler yerine getirilmeden yaşam, özgürlük veya malından yoksun bırakılmayacak; özel mülk, adil bir tazminat ödenmeden kamulaştırılamayacaktır.”⁷

Tüm bunların ışığında *Amerikan Barolar Birliği*, 1957’de, Magna Carta’nın ilk imzalandığı yere, Londra yakınlarındaki Surrey kasabasındaki Runnymede çayırına⁸ diktirdiği anıtla Amerika’nın kanunları ve anayasasını Magna Carta’ya borçlu olduğunu deklare edecek ve devrim niteliğindeki bu belgenin hakkını teslim edecekti.

Magna Carta, bir ilk olarak kendisinden sonra atılan adımların da istikametini belirleyecekti. Söz gelimi Başkan Roosevelt’in eşi *Eleanor Roosevelt*, *İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi*’ni Magna Carta’nın tüm insanlığa hitap eden hâli olarak tanımlamıştı.⁹

İnsan hakları ve demokrasiye ruh verdi

Magna Carta, vatandaşların özgürlüklerini belirlemekten çok toplumsal güçler arasında bir denge kurmak amacıyla kralın sonsuz gibi görünen yetkilerini din adamları ve halk adına sınırlandırmaya yönelik bir adımdı. Özellikle 39. maddesi, temel insan hakları ve özgürlükleri açısından çok önemli bir çıkış açmış, hukukun üstünlüğü ilkesinin ortaya çıkmasına kapı aralamıştı. Diğer bir deyişle Magna Carta, Fransız Devrimi ile ortaya çıkan *İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi*’ne, 10 Aralık 1948’te Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından kabul edilen ve insanlık aile-

7 Bill of Rights of The United States of America (1791), billofrightsinstitute.org/founding-documents/bill-of-rights/.

8 Heathrow Hava Limanı’nın ve M25 karayolunun batısında, M3 ile M4 otoyolları arasında kalan, Thames Nehri boyunca uzanan Runnymede çayırı.

9 Francesca Klug, *A Magna Carta for All Humanity: Homing in on Human Rights*, Routledge, 2015, s. 9.

sinin bütün üyelerinin medeni, siyasi, ekonomik, toplumsal ve kültürel haklarını ilan eden *İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi*'ne ve yine 4 Kasım 1950 tarihinde Roma'da imzalanan ve 3 Eylül 1953'te yürürlüğe giren *İnsan Haklarını ve Temel Özgürlükleri Korumaya İlişkin Avrupa Sözleşmesi*'ne ruh vermiştir.

Magna Carta'nın Kral John tarafından imzalanmış orijinali kaybolmuş olsa da dört kopyası varlığını sürdürmüştür. Fotoğrafta 1225 yılında Kral III. Henry tarafından yaptırılan nüshası görülmüyor.

Magna Carta'nın rüzgârı hiç dinmedi

Magna Carta her kabul edildiğinde birçok kopyası çıkarılmış, böylece tarafların hepsinde bu kopyalardan bir tane bulunmuştu. Bunlardan bazıları hâlâ mevcutken bazıları zaman dedigimiz görünmez canavara yem olup kaybolacaktı. 1215'te Kral John tarafından mühürlenene orijinal Magna Carta ne yazık ki günümüze kadar gelmeyi başaramadı. Aynı yıla ait dört kopya ise günümüze ulaşmıştır ve İngiltere'de sergilenmektedir. Bunların ikisi İngiliz Kütüphanesi'nde olmak üzere biri Lincoln Kalesi'nde (Lincoln Castle), diğeri ise Salisbury Katedrali'nde bulunuyor. 1297 tarihli on üç nüshanın da günümüze ulaşmayı başardığını ekleyelim. Avustralya hükümeti bunlardan birini 12 bin 500 pounda satın alarak 1952'den itibaren Canberra'daki Parlamento binasında sergilemeye başladı. Eylül 1984'teyse eğitim alanında yaptığı çalışmaları ve bağışlarıyla dikkat çeken Perot Vakfı, bir başkasını satın almış ve 2007'ye kadar Washington DC'deki *Ulusal Arşiv*'de sergilenmesine izin vermişti. Vakfın aynı yıl hayır faaliyetlerine kaynak yaratmak için açık arttırmaya çıkardığı Magna Carta, bir Amerikalı iş adamı tarafından 21,3 milyon dolara satın alınmış ve Ulusal Arşiv'deki macerasına devam etmesi sağlanmıştı.¹⁰ Bir gün yolunuz Washinton DC'ye düşerse Magna Carta'yı, ilham verdiği Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi ile yan yana görebilirsiniz.

Başlığımızı bir kez daha Churchill'in Magna Carta'ya dair ettiği bir başka cümleyle kapayalım. Bakın ne diyor İngilizlerin ulusal kahramanı ve sembol ismi.

“Magna Carta, monarşiye ihtiyaç duyduğu gücü teslim ederken monarşinin bir tiran ya da aptal tarafından yoldan çıkarılmasını engelleyecek bir denetim ve denge mekanizması yaratmıştır.”¹¹

10 Magna Carta fetches \$21.3 million at Sotheby's auction, Reuters, 19 Aralık 2007.

11 Winston Churchill, *Churchill's History of the English-speaking Peoples*, Barnes & Noble Books, 1995, s. 56.

Akıl, kiliseye karşı ayaklandı; sanat ve bilim
Batı'ya çağ atlattı

RÖNESANS

“Rönesans temel olarak medeniyetin
yaşadığı en çetin kışlardan birinin
ardından gelen bahardır.”¹²

John Fowles
(İngiliz romancı)

“Biz, Rönesans ve Reform yapamadık. O yüzden Batı ilerlerken biz yerimizde saydık.” şeklindeki cümle, Batı ile coğrafyamız arasındaki gelişmişlik farkına atıf yaparken kullandığımız en fiyakalı malzemelerden biridir. Her ne kadar bu kadar basite indirgenemese de doğruluk payı bir hayli yüksektir. Batı’da *Rönesans* dediğimiz bir şey olmuştur ve sonrasında Batılıların gözü ile hiçbir şey eskisi gibi olmamıştır.

Peki nedir bu Rönesans?

Rönesans, Orta Çağ’ın sonu ile Modern Çağ başlangıcı arasındaki geçiş dönemini simgeler. Kelime anlamı “yeniden doğuş” olan Rönesans, basitçe, Avrupalıların eski Roma ve antik Yunan’daki o eski güzel günleri hatırlayıp ayağa kalkması sonucu güzel sanatlar, edebiyat ve mimari de görülen kademeli canlanmaya verilen addır. Bu canlanma sayesinde Avrupa, üzerindeki kara bulutları dağıtmış ve *Karanlık Çağ* olarak da bilinen Orta Çağ’dan Yeni Çağ’a zıplamıştır. *Bir bakıma küllerinden yeniden*

12 *Bibliothèque d’humanisme et Renaissance: Travaux et documents*, Genève
Librairie Droz, 2003, s. 694.

doğmuştur. “Peki bu doğumdan önceki vaziyet neydi?” diye sorarsanız bakalım.

Bilginin kaynağı kiliseydi

Malum, barbar olarak isimlendirilen kuzeyli kavimler, beşinci yüzyılın ortasında Roma’yı ele geçirip Roma İmparatorluğu’nu ortadan kaldırmış ve Avrupa’yı bin yıl sürecek bir karanlığa yuvarlamıştı. Avrupa’nın büyükçe bir kısmını idaresi altında toplayan Frank Kralı *Şarlman* haricinde kıtada bir türlü baskın bir güç odağı ortaya çıkmayacak, kaotik; savaşlar, felaketler ve salgınlarla dolu kâbus gibi asırlar birbirini izleyecekti.

Bu uzun dönemde bir diğer ve belki de daha önemli güç odağı ise gücünü ilahi olandan alan Roma Kilisesi’ydi. Kilisenin papayı 1314’ten itibaren “Kralların Babası”, “Dünyanın Hükümdarı” ve “İsa’nın Temsilcisi” ilan ettiğinden beri papalar, siyasi, idari ve ruhani açıdan kıtanın kaderine hükmediyordu. Giderek sayıları artan üniversitelerde en gözde “bilim” dalı ilahiyattı. Özetle kilise, büyük bir kısmı okuma yazma bilmeyen halka “kime, neye, nasıl” inanması gerektiğini dikte ediyordu. Ancak onlar da insandı, elbette ara ara baş kaldıranlar, sorgulamaya yeltenenler çıkıyordu ancak kilisenin onları “ıkna edecek” farklı ve kanlı yeterince yöntemi vardı. Din adına bireyselliği ve onurunu ayaklar altına alan kilise, Engizisyon Mahkemesi eliyle estirdiği terörle on binlerce insanı haksız yere idam etmiş, din adamları yozlaşmıştı. Aralarında cennetten arazi satanları bile çıkıyordu! Mantık ve özgür düşünceye savaş açılmıştı. Bu bin yıllık karanlık dönemde Avrupa’da, ilahi ya da dünyevi olsun, tüm bilginin kaynağı İncil’di. Makbul felsefeyse *Skolastik* düşüncedydi. Bu düşünce, bilim ve düşünce adına ne varsa hepsinin Hristiyanlığın süzgecinden geçirilerek yorumlanmasından ibaretti. Araştırmaya, incelemeye, kısacası serbest düşünceye set çeken Skolastik düşünce, mevcut eğitim kurumlarının izlediği tek müfredattı. Peki Orta Çağ’dakilerin Yunan felsefesinden haberi yok muydu? Vardı elbette ancak işlerine gelen kısımları almışlardı. Söz gelimi Aristo’nun “Dünya evrenin merkezinde

sabittir, Güneş dâhil her şey Dünya'nın etrafında döner" şeklindeki yanlış çıkarımı, bir nevi "kilise düşünürü" diyebileceğimiz *Aquino'lu Thomas* sayesinde sorgulanmaz bir gerçek olarak kabul edilmişti. Bir nevi makbul düşünür olan Thomas'ın işi de zaten bilimsel olarak nitelenebilecek bölük pörçük bilgilerin Hristiyanlıkla uyumlu olduğunu göstermekti. Katolik Kilisesi'nin öğretilerini mantığa büründürdüğü eseri *Summa*, Batı edebiyatının klasiklerinden birine dönüşecekti. Bu kitabında Thomas, en meşhuru Tanrı'nın varlığını ispatladığını iddia ettiği beş argümanı dile getirdiği olmak üzere üç bine yakın yazısıyla Tanrı, yaratılış, insan, insanın dünyadaki görevi gibi o günün dünyasında merak edilen her şeyi tanımlamış, *kendince* noktayı koymuştu. Daha öğrenilmesi gereken bir şey yoktu. Kiliseye göre zaten gerek de yoktu.

Evet, bilginin kaynağı kiliseydi ve işin doğrusu kilise bu kaynağı paylaşmakta bir hayli cimriydi. Papa *III. Innocent*, daha 1215'te hükmü vermişti: "İmanın gizemli esrarları her yerde herkese anlatılmamalı... Özellikle de kutsal kitabın derinliği... Sadece sıradan ve okuma yazması olmayanlar değil aynı zamanda gözü açık ve eğitilmiş olanlar da onu anlamayı deneyecek kadar yetkin değildir."¹³ Papa, amiyane tabirle "Siz bu işleri çok kurcalamayın, bize bırakın." diyor, hatta "denemeyin bile..." demeye getiriyordu. Rönesans'a kadar bu çark böyle dönüp gidecekti.

On beşinci yüzyıla geldiğimizde işin rengi değişti. Bu renk değişikliğinin en önemli sebebi ise matbaaydı. Zira Rönesans denince aklımıza görsel olanın eşsiz gücünden dolayı eşsiz heykeller, tablolar, freskler ve katedraller gelse de perdenin ardında bir başka aktör vardı: *Kitaplar*.

Matbaa, kitaplardan oluşan bilgi nehrinin önüne kilise tarafından çekilmiş olan dogma setini kaldıracaktı. Peki bu bilgi

13 Rodney Stark, *For the Glory of God: How Monotheism Led to Reformations, Science, Witch-Hunts, and the End of Slavery*, Princeton University Press, 2015, s. 74.

nehri besleyen kaynaklar neydi? *Antik Yunan, Roma ve Müslümanlar*. Açalım.

Müslümanlar bu işin neresinde?

Özellikle ülkemizdeki bazı tarihçiler, Konstantinopol'ün 1453'te Müslüman Türklerin eline geçmesiyle bu şehirden İtalya'ya göç eden bilim adamı ve sanatçıların Rönesans'ın tohumlarını attığını savunsa da koskoca bir akımın kredisini sadece yeni yönetim altında yaşamayı uygun görmeyen bir avuç insana yazmak hem onlara hem de işin gerçek sahiplerine haksızlık olacaktır. Konstantinopol'den ayrılanların, hali hazırda yanmış olan ateşi harladığını söyleyebiliriz. Üstelik Rönesans'ta bir Müslüman etkisi arayacaksak bakmamız gereken yer İspanya'dır. Zira Müslümanların bugün İber Yarımadası olarak bildiğimiz topraklarda kurduğu *Endülüs Emevi Devleti*, 756'dan itibaren bilimsel ve kültürel açıdan önemli bir başarı çizgisi yakalamıştı. On binlerce kitaba ev sahipliği yapan Kurtuba Medresesi gibi bilim merkezlerinde Antik Yunan'ın ve İslam coğrafyasının önemli eserleri Batı dillerine çevrilmişti. Ancak bu, o günlerde daha çok İber Yarımadası'yla ve Avrupa'daki birkaç üniversiteyle sınırlı kalmış bir aydınlanmaydı. Sicilya'daki Arap etkisi ve bunun İtalya'ya sıçraması sonucu 9. yüzyılda Salerno'da kurulan ve türünün ilk örneği olan tıp okulu da Arap ve Antik Yunan kaynaklı önemli bir bilgi birikimine ev sahipliği yapıyordu. Aynı şekilde başta Venedik olmak üzere çok uzun süredir Bizans ile ticaret yapan belli başlı İtalyan şehirlerinde çekirdek mahiyetinde bir kadro ve Bizans birikimi kök salmıştı. 1453'te Konstantinopol'ün Osmanlıların eline geçmesi sonucu can havliyle kendilerini İtalya'ya atan Bizanslı entelektüellerin yanlarında getirdikleri Antik Yunan ve Roma eserleri ise bu zincirin son halkası olacaktı. Burada bir parantez açıp bireysel çabalardan da söz etmekte fayda var. Her devirde olduğu gibi o yıllarda da saf bir idealizmle bilginin peşinde koşanlar vardı. İtalyan alim *Poggio Bracciolini* bunlardan biriydi. Kendisini kayıp Yunan ve Roma metinlerini aramaya adanmıştı. Bunlardan

biri olan Yunan şair ve düşünür Lucretius'un MÖ 100 civarında yazdığı *De Rerum Natura*'yı (*Şeylerin Doğası Üzerine*) Almanya Fulda'daki izbe bir manastırın tozlarla kaplı arşivinde bulduğunda bir hazineye ulaştığını çok geçmeden anlayacaktı. MÖ 270'te ölmüş olan Yunan düşünür ve şair *Epicirus*'un atomik Dünya görüşünün yanı sıra Dünya'nın oluşumu, akıl, ruh, duygu ve düşünce gibi kavramlara bakışını da özetleyen bu eser, yine Epicirus'tan hareketle "Evren tanrıların müdahalesiyle değil fizik kanunlarıyla hareket eder." diyordu. İnsanın tutkuları ve mutluluğa dair tespitlerle dolu olan yazma, akılcılık açısından tam bir madendi!

Evet, gördüğümüz üzere bilgi birikmişti ancak hem bu bilgiyi yaygınlaştıracak imkân hem de talep yoktu. Matbaa, milyonlarca harflerden oluşan devasa bir top dökerek cehalet kalesinin duvarlarında delikler açacak, bu deliklerden içeri akan bilgi nehri, geniş kitleleri zihinsel olarak dönüştürecekti.

Johannes Gutenberg isimli Alman bir demircinin geliştirdiği matbaa sayesinde 1440'tan itibaren belli noktalarda birikmiş olan bilgi, hiç olmadığı kadar hızlı bir şekilde Avrupa'ya yayılmaya başladı. 1466'dan itibaren kitap reklamlarını görecektik, çok geçmeden de ilk kitap kataloglarıyla tanışacaktık. Matbaa öncesinde sadece büyük kütüphanelerde 500-600 civarında kitap bulunur ve tüm Avrupa'da toplam kitap sayısı yüz binin altındayken 1500'e ulaştığımızda dolaşımda olan kitap sayısı 9 milyonu bulacaktı!¹⁴

Araplar ve Konstantinopol'den kaçanlar eliyle Avrupa'ya gelmiş olan Antik Yunan ve Roma birikimi, matbaa sayesinde çoğalarak özellikle akademisyenler arasında hızla yayıldı. Birkaç yıl içinde Avrupa'da kilisenin istediğinden daha farklı şekilde bakan bir okur yazar kitlesi ortaya çıkacaktı. Bu işte başı İtalyan filozof *Giovanni Pico della Mirandola* çekiyordu. Antik Yunan'ın hümanist düşünürü Plato'nun öğretilerinden etkilenen Mirandola, verdiği bir dizi söylevle düşünmeye meyilli beyinle-

14 Paul Johnson, *The Renaissance: A Short History*, Modern Library, 2000, s. 21.

Rönesans mimar ve ressamı Rafael'in (Rafaello Sanzio) Vatikan'da Papa'nın resmî konutu olarak bilinen Papalık Sarayı'nın (Palazzo Apostolico) odalarından birinin duvarına 1509-1511 yılları arasında resmettiği "Atina Okulu" (Scuola di Atene) isimli bu meşhur fresk, adeta tek başına Rönesans'ın ruhunu temsil ediyor. Beş metreye yedi metre boyutlara sahip devasa freskte Plato'dan Aristo'ya, Batlamyus'tan Pisagor'a varıncaya dek Antik Yunan'ın her biri farklı dönemlerde yaşamış filozoflarını, matematikçilerini ve alimlerini görüyoruz. Rafael'in gözünden birbirleriyle tartışan, fikir alışverişini yapan ve öğrencilerini aydınlatan bu parlak beyinlerin her biri, dünyayı gerçek anlamda anlayabilmemiz için bilmemiz gerekenleri temsil ediyorlar.

rin gözünü açacaktı. İtalyan düşünür, özetle *"Tanrı, her şeyi yarattı, sonra da yarattıklarını takdir etsin diye ayrıca insanı yarattı. Ama bunun için düşünmesi, felsefe yapması gerekir. Böyle yaparsa melekler kadar kutsal olur, yapmazsa da solar gider."* diyordu. Sonradan Rönesans'ın Manifestosu olarak adlandırılacak ve "İnsanın Değeri Üzerine Bir Söylev" (*Oration on the Dignity of Man*) adıyla yine kendisi tarafından kitaplaştırılacak bu çıkışı bir hayli ses getirmişti. Bununla da kalmamış, *"Doğada tüm değişiklikler dıştan uygulanan güç sonucu gerçekleşir. Oysa biz insanlar, ama sadece biz insanlar, serbest irademizi kullanarak kendimizi değiştirebiliyoruz."* diyerek herkesin belki hissettiği ama üzerinde çok kafa yormadığı bir gerçeği spot ışıklarının altına çekmişti. İtalyan, özetle *"Tanrı akıl vermiş, neden kullanmıyoruz?"* diye yüksek sesle sormuştu.